

SURSELE ȘI SEMNIFICAȚIILE DISCURSULUI IDENTITAR UNIT ȘI NEUNIT ÎN TRANSILVANIA ANULUI 1746

Laura Stanciu

Motivație

Studiul meu a fost stimulat, pe de o parte, de întrebarea: *cum trebuie încadrate predicile lui Visarion Sarai în dezvoltarea teologiei la latini și greci în secolul al XVIII-lea?* Pe de altă parte, el a fost favorizat de recente apariții din exegeza de specialitate, dedicată nașterii discursului identitar unit, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, în speță lucrările lui Cristian Barta¹ și ale lui Ciprian Ghișa². Ultimul afirmă că opera lui Gherontie Cotore are drept izvor o dublă cauză: situația confesională din Transilvania, criza provocată de călugării peregrini răsăriteni (în special Visarion Sarai) și existența eternelor disputații, polemici dintre răsăriteni și apuseni. A doua motivație constă în faptul că cercetările mele, care-și propuneau detectarea modelelor discursului lui Gherontie Cotore, au fost comentate în literatura de specialitate, în special de Cristian Barta, care nu a agreat sursele pe care le-am indicat în geneza operei lui Cotore³. Prin urmare, la cele două perspective indicate de Ghișa, propun o a treia, complementară, cea a modelelor vremii, venite, pe de o parte, dinspre literatura Contrareformei, care din punctul meu de vedere a influențat într-o măsură semnificativă opera și poziția lui Cotore, iar pe de altă parte, literatura anticatolică emisă în principalele centre din lumea ortodoxă. Această literatură polemică a construit și alimentat, formarea, la uniți și neuniți deopotrivă, a

¹ Cristian Barta, *Aspecte teologico-identitare în evoluția istorică a Bisericii Române Unite: Gherontie Cotore și Articulașurile ceale de price*, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 335-344; Idem, *Unirea cu Roma: fundamentarea teologico-dogmatică. Un exemplu: Catebismul lui Iosif de Camillis*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/I, 2002, p. 75-79; Idem, *Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII-XIX)*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2003, p. 41-49; Idem, „Studiu istorico-teologic” la *Floarea Adevărului pentru pacea și dragostea de obște și Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învățătură a Beseării Răsăritului*. Cuvânt înainte de IPS Lucian Mureșan. Ediție, glosar, indice de Meda-Diana Hotea, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, p. 25-33; 41-42.

² Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 252-258; Idem, *Discursul identitar al Bisericii Române Unite cu Roma între credința catolică și tradiția orientală*, în *Cultura creștină*, serie nouă, an VI, 2003, nr. 1-2, p. 194-228.

³ Laura Stanciu, *Crises and Identity. The Case of the Uniate Church (1744-1754)*, în *Colloquia*, 2001-2002, p. 87-105; Eadem, „Cuvânt înainte” la Gherontie Cotore, *Despre articulașurile ceale de price. Sâmbăta Mare – 1756*. Prefață: Iacob Mârza. Glosar, notă asupra ediției: Mihai Alin Gherman. Transcrierea textului, note: Ioan Gabor. Ediție îngrijită, cuvânt introductiv, rezumat, bibliografie selectivă, indici: Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000, p. 11-28.

unor poziții ireconciliabile, ce au susținut și întreținut conflictul confesional din Transilvania. O astfel de atmosferă a constituit contextul motivațional al redactării și a determinat structura discursurilor identitare, deopotrivă pentru Cotore cât și pentru Visarion, la 1746.

Argument

a) *De ce surse?*

Întrebarea care trebuie pusă, la fel ca în timpul conciliului florentin, în spiritul căruia se făcuse și Unirea românilor de la 1700, este dacă reproșurile reciproce dintre greci și latini au la bază diferențe ce privesc credința, respectiv rânduiala bisericească și dacă contradicțiile ar avea o astfel de pondere, încât să justifice dezbinarea și lupta între uniți și neuniți în Transilvania, la mijlocul veacului al XVIII-lea⁴.

Din această perspectivă încercăm să vedem care au fost sursele și modelele discursurilor autolegitimante și mai ales care a fost rolul lor în alimentarea acestei intoleranțe și a dezbinării⁵. Nu analizăm sursele în sens strict, de model, din dorința căutării argumentelor și similitudinilor din zonele proxime Transilvaniei, unite sau neunite, ce prezentau desigur numeroase similarități. Ne propunem o abordare în sensul motivațiilor, a influențelor ce au stat la geneza și au alimentat poziția lui Cotore vs. Visarion și explică într-o mare măsură intransigența fiecăruia. Tradiția literaturii reflectând polemica între răsăriteni și apuseni, pătrunderea literaturii Contrareforme, ca și a celei ortodoxe de dincoace și dincolo de Carpați au avut un rol stimulat, atât pentru uniți cât și pentru neuniți, în redactarea discursurilor identitare de la jumătatea secolului al XVIII-lea. Visarion și Cotore veneau cu o anumită formație și erau purtătorii unor valori, a unei zestre identitare. Erau două tabere ce se cunoșteau foarte bine. Cotore și Visarion erau purtătorii de cuvânt ce cunoșteau punctul de vedere al celeilalte părți. Ei s-au angajat în această polemică, îmbogățind-o cu perspectiva locală, transilvană.

b) *De ce (tocmai) anul 1746?*

Întrebarea este formulată tocmai din dorința de a ancora contextual discuția noastră. Avem de a face, în Transilvania anului 1746, cu un complex de coincidențe. Începând din anul 1744, Unirea s-a confruntat cu o polemică susținută de neuniți pe două căi: direct, prin intermediul călugărilor sau al altor clerici veniți în Transilvania din Serbia sau Țara Românească; indirect, prin intermediul cărților sau al manuscriselor de toate tipurile, care conțineau mesaje

⁴ Ernst Christoph Suttner, *Schisme: ceea ce separă și ceea ce nu separă de Biserică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 88-89.

⁵ Paul Brusanowski, *Biserica română unită: păstrarea „legii strămoșești” sau o „a treia lege”? Vizțiunea ortodocșilor și greco-catolicilor din sec. XVIII*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, p. 59.

contra unirii și care au fost răspândite în parohiile de pe teritoriul Principatului⁶.

Anul 1746 ne lasă impresia că este unul al regroupării forțelor. Pe de o parte, este anul în care autoritatea politică centrală, imperială, prin ordonanțele Mariei Tereza, ia primele măsuri strategice în politica confesională, în încercarea de a preîntâmpina alte conflicte și confruntări confesionale. Pe de altă parte, combatanții uniți și neuniți au purces la elaborarea unor discursuri identitare, asumate atât de elita unită cât și de cea neunită, literatură generată și influențată de polemica deja tradițională între greci și latini.

Ațiunea călugărului Visarion a determinat autoritățile din Viena să interzică ieșirile sau intrările în Transilvania ale „călugărilor și preoților sârbi” care nu aveau asupra lor pașaport militar. Cu toate măsurile luate de autorități, în Transilvania au continuat să pătrundă preoți și călugări ortodocși din Țara Românească, Serbia sau Moldova, care instigau împotriva Unirii. În tot acest timp, autoritățile militare locale au continuat să-i aresteze pe unii dintre ei, încercând să stopeze fenomenul⁷. De asemenea, știm că, în absența unei tipografii ortodoxe în Transilvania, desființată odată cu Mitropolia ortodoxă, tipografiile din Țara Românească le livrau credincioșilor o varietate considerabilă de lucrări religioase cu intenția de a-i întări în conștiința ortodoxă, cărți trecute peste munți de către teologi și preoți⁸.

Conform decretului Mariei Tereza din 8 iunie 1746, pentru a stopa efectele mișcărilor anticatolice din Transilvania, ce culminaseră cu ațiunea lui Visarion Sarai, călugării trebuiau să rămână liniștiți în mănăstirile lor, iar cei care au indus poporul în eroare și nu au respectat legile țării și preoții ortodocși care au venit din Moldova, Țara Românească sau alte provincii turcești în Transilvania și au acționat împotriva Unirii erau pedepsiți⁹. Aceeași Maria Tereza, prin ordinul din 23 noiembrie 1746, a interzis introducerea în Transilvania a cărților bisericești tipărite în Moldova și Țara Românească¹⁰.

⁶ Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania*, p. 249-250.

⁷ Mihai Săsăuian, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 223.

⁸ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, vol. I. Introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor. Traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 43-44.

⁹ Mihai Săsăuian, *op. cit.*, p. 155; vezi pe larg decretul în Idem, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 304-308.

¹⁰ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* (Partea I-a, 1697-1751, ediția a II-a), în *Perspective*, an XVII, nr. 65-68, iulie 1994-iunie 1995, p. 384.

1. Sursele neuniților

Pînă la eventuale noi descoperiri, conținutul predicilor lui Visarion Sarai poate fi reconstituit indirect din trei surse ale epocii: relatările lui Péter Bod¹¹, rezultatele anchetei și procesul lui Visarion din aprilie 1744, păstrate lacunar în documente, și declarațiile delegațiilor clericilor și laicilor de la Viena, din martie 1749¹². Știm că predica sârbului era concentrată pe ideea acuzei că uniții nu țin nici credința apuseană, nici cea răsăriteană și că sunt „înnoitori”. Visarion a admis că fusese șocat de faptul că uniții profesau „două religii, nici ortodoxă, nici romano-catolică” și se întreba cum putea cineva fi salvat prin două religii în același timp. Cei uniți, spunea Visarion, sunt condamnați „să se scufunde în străfundurile Iadului”, iar mântuirea le era serios periclitată pentru că sacramentele (Botezul, Cuminecarea, Căsătoria etc.) administrate lor de preoți „necurați” nu erau valide¹³.

Studiind lucrarea lui Visarion de la Sâmbăta din 1746, *Întrebări și răspunsuri despre legea a treia ce s-a izvodit adică Unia în Țara Ardealului*¹⁴, vedem că acesta preia și dezvoltă majoritatea ideilor și argumentelor propagate de Visarion Sarai în cele doar 40 de zile (11 martie-cca. 20 aprilie 1744¹⁵) petrecute în Transilvania¹⁶. Parcurgând traseul invers, de la manuscrisul din 1746, ne-am putea face o idee mai completă și asupra predicilor călugărului de la 1744. Putem presupune că sârbul a colportat ideile și argumentele aparținând literaturii anticatolice din mediul ortodox. Analizând conținutul predicilor lui, o influență posibilă și probabilă (ceea ce nu înseamnă că singura) asupra sihastrului o puteau avea ideile lui Maxim Peloponeziacul, cunoscute în mediul ortodox, grecesc și românesc, prin intermediul lucrării *Carte sau lumină* [...] ¹⁷.

¹¹ Bod Péter, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000, p. 396-397.

¹² Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 45-50; Ciprian Ghișa, *op. cit.*, p. 31.

¹³ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 44-48; informația a fost preluată de Ciprian Ghișa, *op. cit.*, p. 31.

¹⁴ *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia, ce s-au izvodit, adică unia, în Țara Ardealului*, din 1746, realizat de egumenul Visarion de la Sâmbăta de Sus, text publicat de Ghenadie Enăceanu, în *Biserica Ortodoxă Română*, VII, 1883, nr. 8, p. 497-515.

¹⁵ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 43-51; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*. Ediție îngrijită de Pr. Ioan Țimbuș, Târgu Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2006, p. 285; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*. Vol. I, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 215-217; Ciprian Ghișa, *op. cit.*, p. 31.

¹⁶ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 217.

¹⁷ Este, practic, ultima carte imprimată de Antim Ivireanul în românește la 1699, o lucrare de teologie dogmatică, ce fusese tipărită în grecește la București în 1690. Titlul ei complet este: *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra deghinării papistașilor, descoperită și așezată de prea învățatul Ieromonah Maxim Peloponeziacul. Acum întâi tipărită pe limba Rumânească cu porunca și toată cheltuiala a prea luminatului și învățatului Domn și Oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Ioan Constantin B[asarab] B[râncoveanu] Voevod. Purtând cărma Pravoslaviei, Prea Sfințitul Mitropolit Chir Teodosie. Și s-au tipărit în Tipografia Domnească în Sfânta Mănăstire în Snagov.*

La fel ca în cazul sârbului, dar înaintea lui cu o jumătate de veac, Maxim Peloponeziacul opina:

„Obiceiu au ceia ce se despartu de săborniciasca beserică cu deighinări, sau cu ereze, sau cu *înnoiri* [...] sau să strămute gândulu, sau cuvintele scripturii și ale părinților, precum toți ereticii fac”¹⁸.

Această idee promovată de Maxim Peloponeziacul și propagată în Transilvania de Visarion Sarai, a *inovațiilor/înnoirilor* introduse de uniți în religia strămoșilor, a devenit un adevărat leitmotiv în epocă și constituia principalul motiv de polemică între uniți și neuniți. Ea a fost asumată și formulată explicit, la 1746, de către egumenul Visarion de la Sâmbăta, care reproduce apărarea uniților:

„Uniții grăesc: [...] Alta cu venirea oarecând, oarecăruia călugărul monah, anume Visarion, s-au arătat împotriva noastră preoților celor uniți, [...] tocma necredință, cum că n-ar fi adecă unia noastră credința cea dintâiu și pravoslavnică a Bisericei grecești, tocma de la Răsărit. Iată fraților acest lucru dovedit întru noi și tuturor foarte luminatu [...]”¹⁹.

Formulată în cheia celei de *a treia legi* și a *înnoirilor*, ideea pare o repercursiune a propagandei lui Visarion Sarai, când ea este de fapt formulată de Maxim Peloponeziacul, care discuta la sfârșitul secolului al XVII-lea tocmai punctele deosebitoare dintre greci și latini. *Carte sau lumină* era structurată astfel:

„Pentru noao aflare de a fi Papa alu Râmului începătoriu și capu tuturor. Pentru purcêderé sfîntului Duhu. Pentru azime. Pentru mutré, adecă schimbaré ființii tainelor. Pentru foculu curățitoriu, ce-i zic Purgatoriu. Și pentru luata bucurie a Dreptilor, adecate de ș-au luat făgăduința deplin”²⁰.

Oricum, influența lui Maxim Peloponeziacul este certă și în cazul disertației lui Visarion de la Sâmbăta, care face dese trimiteri în acest sens:

„Ba noi neuniții, adecă răsăritenii, nici într-un chip nu ne lăudăm cu Macsim Peloponiseanul, că Macsim au fost unu dascălu și precum au găsit adevărul în S-ta Scriptură, așa au scris”²¹.

Formularea și răspândirea discursului anticatolic era cunoscută în epocă (chiar și) în mediul unit de la Blaj. Petru Pavel Aaron spunea că vinovat de

La anul Mântuirii lumii 1699 în luna lui aprilie. De smeritul întru Ieromonah Antim Ivireanul pentru ca să se dea dar Pravoslavnicilor.

¹⁸ Maxim Peloponeziacul, *Carte sau Lumină*, în I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I (1508-1716), București, 1903 (în continuare: BRV, I), p. 372.

¹⁹ Visarion de la Sâmbăta, *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia*, p. 497.

²⁰ Maxim Peloponeziacul, *Carte sau Lumină*, p. 372.

²¹ Visarion de la Sâmbăta, *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia*, p. 500 ; vezi și p. 501, 511.

răspândirea acestor învățături a fost Maxim Peloponeziacul, amintind în mod direct cartea acestuia tipărită la 1699, în Țara Românească²².

2. Sursele uniților

Manuscrisul lui Cotore, deși debutează cu titlul: *Partea a doua. Cartea 4: Despre șismăcia grecilor ce fu de la anul domnului o mie două sute patru până la vremea ce să sfătui împăratul Mihail Paleologul împotriva lui Carol craiului Siciliei* nu constituie o parte (secundă) a unei lucrări astăzi pierdute. Ea este rezultatul unei alegeri și a unui proces de selecție al autorului, interesat exclusiv de problematica tratată în lucrările pe care le avea în față sau într-unul din manualele avute la îndemână, unde probabil era tratată această problematică într-o a doua parte. Prin demersul său, Cotore făcea accesibilă această parte din literatura Contrareforme, relativ la punctele ce-i deosebeau pe apuseni de răsăriteni, subiect obișnuit în manualele din școlile superioare catolice ale epocii. Studentul român a selectat exclusiv această temă din literatura consultată. Problematică îl preocupa și-l interesa anume, pentru că ea îl ajuta să înțeleagă și să explice situația distinctă a propriei Biserici.

A doua parte a manuscrisului, intitulat *Despre articulusurile ceale de price*, are un „Cuvânt înainte” și o „Încheiere” valoroasă pentru ideile pe care le pune în circulație. În „Cuvânt înainte către cetitoriu”, Cotore indica, de altfel, deopotrivă scopul lucrării și vorbea explicit despre sursele din care s-a inspirat:

„[...] încă și ceale patru mai mari s-au obișnuit grecii șismatici a le arunca latinilor cu care ca să-i știm împăca [s.n.], iată această carte ce o numim drept aceasta împăcarea cea bună a șismaticilor cu latinii [s.n.] cu mare osteneală o strânsă [s.n.] dintr-alte cărți adevărate”²³.

Nu avem deci de a face cu o traducere dintr-o anumită lucrare și Cotore nu se inspiră dintr-un anume autor. Era o literatură asimilată de Gherontie Cotore. Avem în față o sinteză, cel mai probabil inspirată după mai mulți autori, un fel de colportaj din literatura latină. Este o prelucrare, și de aceea autorii din care s-a inspirat Cotore nu sunt menționați. Folosind lucrarea iezuitului Louis Maimbourg, *Histoire du schisme des Grecs*, apărută în 1587 (izvor indicat încă de Samuil Micu), și a misionarului Cristofor Peichich, Cotore pornea, în spirit tridentin, cu ideea creării unui instrument de propagandă și instruire, transmțător al discursului oficial pentru definirea conștiinței unite, dar care respecta cu fidelitate paradigma latină. Motivația lucrării este însă foarte clară. Este vorba de dorința de împăcare dintre greci și latini, dar prin mijloacele confruntării și expunerii, în paralel, a doctrinei catolice și a celei ortodoxe. Ea se încadrează într-o bogată exegeză de teologie ortodoxă făcută

²² Ciprian Ghișă, *op. cit.*, p. 263.

²³ Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price*, p. 33.

de catolici, promovată de Contrareformă și cu o largă circulație în secolele XVII și XVIII. În aceeași serie putem integra lucrările lui Petrus Arcudius, Christoph Peichich sau Martin Szent-Ivány.

În opinia studentului român de la Trnava, nu exista nici o rațiune pentru ruperea de Roma. Este dovada cunoașterii și asimilării acestei pledoarii făcută în literatura iezuită și care avea circulație în Transilvania epocii. Alături de (menționată) lucrare a lui Maimbourg, *Despre schisma grecilor*, ce reprezenta o clară manifestare antiortodoxă, în direcția consecvenței Bisericii grecești de separare de Biserica catolică, Arcudius, în teza sa de doctorat, apreciată de comisia de doctorat „non mediocriter”, cunoscută și deținută în biblioteca sa de episcopul Inochentie Micu, prezenta în paralel administrarea celor șapte sacramente la greci și latini. Lucrarea, publicată postum, *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in Septem Sacramentorum administratione* preciza asemănările și deosebirile existente între răsăriteni și apuseni, pledoarie ce justifica tocmai împăcarea între cele două Biserici²⁴. În mediul blăjean, Arcudius mai era cunoscut prin discutarea punctelor florentine într-o disertație concentrată asupra Spiritului Sfânt și Purgatoriului²⁵. La acestea putem adăuga disertația lui Christoph Peichich, *Concordia Orthodoxarum Patrum Orientalium et Occidentalium* (1745), ce conținea o „Introducere” adresată clerului ortodox român, prin care autorul îi soma pe români să se lase de credința lor eretică, și îi îndemna pe ortodocși să se unească cu Biserica Romei, pentru a se bucura astfel de privilegiile și drepturile catolicilor din țară²⁶. În aceeași direcție, într-o pledoarie adresată rutenilor și românilor, Martin Szent-Ivány prezenta progresul propagandei catolice și argumenta că ortodocșii nu au motive reale de separație, dimpotrivă, existau reale motive de reunificare între Biserica Romană și cea Ortodoxă. Autorul prezenta, din aceeași perspectivă a Contrareformei, relația între „Calvinism și Ortodoxie”, precum și privilegiile și imunitățile

²⁴ Petrus Arcudius din Corcyra (?-1642), grec faimos, misionar tocmai la „Moscovia”; vezi Petri Arcudii, Corcyrae i Presbyteri, Philosophiae ac Sacrae Theologiae Doctoris. Libri VII, *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in Septem Sacramentorum administratione* (Breviis totius Operis Relationem in nona abhinc pagina reperies). Lutetiae Parisiorum, sumptibus Joannis du Puis, 1672; Magdalena Tampa, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj. Despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747*, în *Biblioteca și Cercetarea*, III, 1979, p. 126-145.

²⁵ *Ibidem*; vezi, în anexa studiului, lista cărților episcopului Ioan Giurgiu Pataki, unde este menționat P. Arcudius, cu lucrarea *De Spirito Sancto et de Purgatorio*.

²⁶ Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, București, 1931, p. 211; Pompiliu Teodor, *The Romanians from Transylvania between the Tradition of the Eastern Church, the Counter Reformation and the Catholic Reformation*, în *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*. Edited by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 1995, p. 175-186; Greta Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...” *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 254.

membrilor comunităților unite, obținute de aceștia prin documentele și diplomele imperiale.

Indiscutabil, Cotore s-a folosit de mai mulți autori, între care amintitul istoric francez Louis Maimbourg, în mod sigur pentru aspectele istorice, dar și pe iezuitul slovac Martin Szent-Ivány, pentru aspectele teologice. Martin Szent-Ivány a fost rector și profesor la Trnava, locul unde a studiat și Cotore. El este autorul lucrării *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione*, Trnava, 1703, unde aplica în cercetarea sa atât consultarea sistematică a Sfintei Scripturi cât și a Sfinților Părinți²⁷. De altfel, chiar ediția menționată era cunoscută în mediul blăjean și folosită drept sursă în argumentațiile lor istorice și de către reprezentanții Școlii ardelenene²⁸. Este o lucrare cu un posibil rol de manual (îndrumar sau ghid) ce făcea trimiteri la textele teologice fundamentale, sintetiza problemele prezentate, dezbătute și probabil comentate în baza bibliografiei la cursuri. Disertația era structurată astfel: prima parte demonstra că în primele nouă secole Bisericele Răsăritene au fost unite cu Biserica Romei, recunoscând primatul suveranului pontif; partea a doua este dedicată originii și dezvoltării schismei; în partea a treia se arată netemeinicia motivelor invocate de schismatici, argumentându-se punctele florentine; partea a patra insistă asupra necesității de a reface unirea cu Biserica Romei, înțelegând ca unire în credință și nu în rit. Cotore păstrează din menționa disertație, scrisă din îndemnul cardinalului Leopold Kollonich, structura și mai ales problemele discutate de profesorul Szent-Ivány, în capitolele II și III ale lucrării. Faptul că lucrarea lui Cotore debutează cu o a doua parte, indică aceste două capitole din lucrarea lui Szent-Ivány, modelul cel mai apropiat lui Cotore. În „Argumentum hujus Dissertationis”, profesorul își prezenta și argumenta astfel demersul: „In Secundo descrident Chronologice, ortum & progressum ac diminutionem Graeci Schismatis. In Tertio demonstrabim Graecos Schismaticos, non habuisse, neque habere sufficientes, & justas causas, separandise, à Romana Ecclesia”²⁹. Capitolul II al disertației lui Szent-Ivány, „Occasio & Origo

²⁷ Cristian Barta, „Studiu istorico-teologic” la *Floarea Adevărului*, p. 41-42; Idem, *Aspecte teologico-identitare*, p. 336.

²⁸ Petru Maior, *op. cit.*, p. 148: „Martinus Sent-Iváni, carele la anul 1703 din porunca lui Leopoldus Colloniț, primatului de la Strigon, au scris o *Dissertație* și o au dat la tipărire [...]”; mai nou, despre Martin Szent-Ivány, vezi *Slovenský biografický slovník*, V zväzot, R-S, Martin, „Matrica slovenska”, 1992, p. 206 -207 („Martin Szentiváni, 1633-1705”).

²⁹ Martin Szent-Ivány, *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione*, Tyrnavia, 1703, p. 13-14.

Schismatis”³⁰, poate constitui un punct de plecare pentru *Istoria despre schismătica grecilor*.

Spre deosebire de profesorul său, Cotore dezvolta și făcea ample trimiteri bibliografice din istoriografia bizantină, preluând date, întâmplări și uneori traducând pasaje prezente în lucrarea lui Maimbourg. Predomină însă, în *Istoria despre schismătica grecilor*, o perspectivă istorică mai largă și dorința de a oferi detalii, pentru ca originea și dezvoltarea schisme la greci să poată fi pe deplin înțeleasă și explicată. Insistența lui Cotore asupra acestei întregi evoluții a schisme dintre Răsărit și Apus se explică prin dorința lui de a sublinia că tocmai despărțirea de Biserica Romei este cauza nenorocirilor abătute ulterior asupra răsăritenilor. Ca o consecință directă a neunirii de după Florența a fost invazia turcească asupra Constantinopolului și căderea creștinilor răsăriteni, a grecilor, sub dominația turcilor necredincioși. Așa se explică că, prima parte a lucrării lui Cotore, *Istoria despre schismătica grecilor*, prezintă cronologic evenimentele începând cu anul 1204 și este focalizată asupra cuceririi Constantinopolului de către turcii conduși de Mahomed, în 1453.

Interesantă este prezentarea lui Szent-Ivány asupra evenimentelor din vremea lui Fotie și efectele acestora până în anul 1019, după care șirul faptelor este reluat cu Sinodul din 1274³¹. Cotore abia în partea a doua a lucrării lui, în *Articulușurile ceale de price* este preocupat de evenimentele petrecute în timpul lui Fotie. Aici, într-un succint excurs istoric, sunt relatate evenimentele care au dus la schisma din 867 și 1054, dar discursul este focalizat asupra contextului în care a avut loc Conciliul de la Florența:

„Drept aceasta Borda foarte întristându-să, într-atâta urî pe numitul sfânt cât l-ar fi lăpădat și din patriarșie și redică pe Fotie, ce era încă om mirean. Acesta în vriamnia unei săptămâni să făcu călugăr și luă toate triaptele preoției cu patriarșia. Aceasta tâlhărie papa Nicolae nerabdându-o într-atâta să sili până ce nu lăpădă pe Fotie în soborul ce-l strânsă la Țarigrad, anu domnului optsute cincizecișiopt.

Cu această lăpădare foarte întărindu-să Fotie, anul dom/nului/ optsute șasăzeci și șapte să sculă împotriva bisericii Râmului, zicând cum că ar fi mutat credința soborului de la Nicheia adăogând la credeu și mărturisind cum că duhul sfânt ar purcede și de la fiul. Acestea fură încă așa până la anul dom/nului/, optsuteșaptezeci și noăă, într-acesta an scrisă Vasilie împăratul iarăș pentru Fotie la papa Ioan. Acesta fiind om blând lăsă ca să să redice Fotie iarăș la scaonu-ș, drept aceasta Fotie îl numi cu bagiocură muiare pentru că să lăsă a să înșela cu alniciile lui Fotie.

Anul domnului o mie cincizeciși patru, în vremea împăratului Constantin Monomahul schânteile lui Fotie aprinseră toată biserica, că Mihail,

³⁰ *Ibidem*, p. 40-70.

³¹ *Ibidem*, p. 40-50.

patriarhul Țarigradului, nu numai taie biserica Răsăritului de către Apusul, ci încă și afurisi pe papa. Această nebunie papa Leo tare o ocări prin scrisorile sale.

După aceasta Ioan Vecus, patriarhul Țarigradului, împreună cu împăratul Paleolog Mihail unindu-să sili ca să aducă la unie și pe nărod, iară în zădar să sili și în vremile împăraților Andronici că pentru aceasta îl lăpădară și din patriarhie. Pentru aceasta să strânsă și sobor mare la Florianția, anul domnului o mie patrusute treizeci și opt, în vremea papei Eughenie. Într-acest sobor fusă de față împăratul Ioan Paleologul, papa și patriarhul Iosif, ce să și răpăosă acolo, cu mulți arhieriei și oameni mai învățați ce să aflară în toată împărăția. Aicea să tocmisă fără de sfadă foarte bine despre toate, numai singur Marcul Efesianul să împotrivi ce pe ascuns fugind de la Florianția în Țara Grecească, pe toți grecii și monahii întărită împotriva aceii uniță dorite; și așa să strică tot lucrul unii, iarăși că împăratul întornindu-să de la sobor, nicidecum nu-i putu aduce la unie, căreia să împotrivi tot nărodul și să împotrivese până în ziua de astăzi, pentru care fărădelegele Dumnezeu îi pedepsi, că peste trei ani după prorocia papei Nicolae și treisprezece ani după unia ce să făcuse la Florenția, pierdusă împărăția și supt jugul turcilor căzură. Iată pravoslavnice cetitoriule aceasta fu începerea șismăticiei și plata aceleia”³².

Această preocupare pentru prezentarea cronologică a rupturilor ce s-au manifestat în timp și cronologic între latini și greci, fără omiterea anulului 1054, este dovada influenței polemicii existente între greci și latini și care a cuprins și s-a manifestat, în cunoștință de cauză, și în mediul transilvan. Este o asemănare izbitoare în conținut, cuprins și în tonul lucrării, în relatarea *schizmei* din vremea lui Fotie, între lucrările primei generații blăjene și promotorii literaturii polemice grecești. Cu toate acestea, generația lui Gherontie Cotore și Petru Pavel Aaron, în lucrarea *Floarea Adevărului*, nu pomenește nimic de „schizma” din 1054.

Un loc aparte îl ocupa, desigur, în acest context, inspiratorul lui Visarion Sarai, de altfel și semnalat de egumenul Visarion de la Sâmbăta, Maxim Peloponeziacul:

„Așa au făcut în létul 869 dela Hs. la săborulu ce au fostu asupra lui Fotie cei de pre lângă Nicolai Papa. Neputându-să sté împotriva adevărului pré sfântului Fotie, îi zică că e fără lége, fărumeğătoriu, ucigașu [...]. Pentru acéia zică și sfântului Fotie acélia ce au fostu și li-au făcut acestu Silvestru. Ca și céia ce Ioannu alu optulé papă alu Râmulu au fost muiare, mărturisită de mii de istorici eleni și latini, și același Platinu în viața acelu Ioannu istoréște. Iară Leonu al noalé au zisu cum că s-au făcut în Vizantiia o muiare Patriarhu”³³.

³² Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price*, p. 36-39.

³³ Maxim Peloponezianul *Carte sau Lumină*, în BRV, I, p. 371.

Desigur, într-o măsură mai mare sau mai mică, Cotore a suferit această influență a polemicii existente între greci și latini. O dovadă în acest sens o putem găsi în analogia acuzei formulate de Maxim („Unele ca acéstita zicu și scriu Latini, asămănându-ne pre noi întocma cu păgânii și cu Jâdovii”³⁴), asemănătoare formulei lui Cotore: „[...] că de nu se va lasa ca să călăuzească de cei mai învățați, ca și jidovii – ce pentru necredința lor până a să băga în pământul ce li să făgădui – periră în pustie [...]”³⁵.

Ar fi deci inexact dacă l-am privi pe Cotore ca pe un produs exclusiv al școlilor catolice. Prima jumătate a veacului al XVIII-lea este hotărâtoare și din punctul de vedere al contactului cu Țările Române, cu cartea tipărită sau manuscrisă de dincolo de munți. Chiar dacă în catalogul cărților aflătoare în biblioteca mănăstirii, întocmit în 1747, unde găsim însemnate multe cărți românești (printre altele, e prezentă *Tâlcuirea Liturghiei*, tradusă din grecește de Ieremia Kakavela la Iași, în 1697), nu-l întâlnim pe Maxim Peloponeziacul, nu putem deci exclude nici influența literaturii polemice grecești tipărită din Principate asupra lui Cotore. Era o literatură cunoscută și răspândită în mediul ortodox transilvan și folosită polemic în discursul anticatolic. Cotore a rezonat la această literatură și prin contribuția sa ulterioară la *Floarea adevărului*, putem spune că a și prizat o literatură ortodoxă venită de dincolo de Carpați. A existat în epocă, indiscutabil, o interacțiune între cele două discursuri identitare, catolic și ortodox, în Transilvania, și ca orice polemică ea a contribuit la modificarea și alterarea punctelor de vedere atât din tabăra uniților, cât și a neuniților.

Analogiile între Maxim Peloponeziacul și Gherontie Cotore sunt posibile. Dacă primul scria „întru pomenire înțelepților și pentru învățatura și întărirea tuturor pravoslavnicilor”³⁶, Cotore, la cincizeci de ani distanță, avea aceleași obiective: „Drept aceea pravoslavnice cetitoriule ca așa să poți ceti acest pușintel și nevriadnic lucru al mieu ca oarecând niamului nostru celui rătăcit să-i poți fi cu îndireptare spre căraria cea dreaptă a împărății ceriului”³⁷.

Desigur, capitolul III din lucrarea lui Martin Szent-Ivány, „Ostenditur quod Ecclesia Graecae non habuerit, nec habeat suficientes causas, separandi se ab Ecclesia Romana”³⁸, poate fi un posibil model pentru *Articulusurile ceale de price*, din perspectiva structurii și a problematicii tratate în cele patru subcapitole ale sale:

„[...] neque urgentur sed quator duntaxat movent Controversias, quae sunt inter Romanam & Graecam Ecclesiam. Quarum prima est. De Processione

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price*, p. 89-90.

³⁶ Maxim Peloponeziacul, *Carte sau Lumină*, în BRV, I, p. 372.

³⁷ Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price*, p. 33.

³⁸ Martin Szent-Ivány, *op. cit.*, p. 73.

Spiritus Sancti, etiam a Filio & non a solo Patre. 2. De Purgatorio. 3. De Pane Azymo. 4. De Primatu Ecclesiae, quas conabimur, hic examinare, ac illustrare. Sit igitur”³⁹.

Un alt model după care a lucrat Cotore este amintit: *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias* a lui Peichich, ediția a II-a, apărută tot la Sâmbăta Mare. Cartea lui Peichich este împărțită în zece capitole; al zecelea, la rândul său, cuprinde patru secțiuni. Tocmai acest ultim capitol putea constitui un model după care Cotore a întocmit opera sa; în fapt, traducerea titlului este „Quinque articuli inter orientalem et occidentalem ecclesiam controversi [...]”⁴⁰. Din analiza mai multor texte rezultă că un izvor important al *Articulusurilor* a fost *Speculum veritatis*, numai că aici nu avem de a face cu o traducere a textului latinesc – deși se găsesc pasaje identice – ci este mai mult o prelucrare a materialului, în care se evidențiază erudiția teologului⁴¹.

În mod sigur, lucrările lui Szent-Ivány și Peichich i-au fost cunoscute atât lui Cotore, cât și lui Iosif de Camillis⁴². Există o asemănare între *Catebismul* episcopului Iosif de Camillis și lucrarea lui Cotore⁴³. Pe de o parte, asemenea lui Martin Szent-Ivány și de Camillis, Gherontie Cotore se raportează în principal la Conciliul florentin, arătând că principalele deosebiri dintre Biserica Romei și Bisericele Răsăritene sunt cele patru puncte florentine. Pe de altă parte, Gherontie Cotore se înscrie mai clar în linia Reformei tridentine, dovadă fiind faptul că amintește și alte *articulusuri de price*, pe care le consideră la fel de importante pentru mântuirea sufletului și pune la îndoială validitatea preoției în cazul episcopilor care nu recunosc primatul papal. Dar, datorită situației conflictuale, de criză acută, existentă în Transilvania, și nu în ultimul rând a formației sale intelectuale, în mediul Reformei catolice, Gherontie Cotore nu ezita să facă afirmații de genul: „[...] biserica Răsăritului ce una iaste cu a

³⁹ *Ibidem*, p. 70-120.

⁴⁰ Cristoph Peichich, *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias [...]*. Additamentum ad *Speculum veritatis*, eiusdem auctores, Tyrnavia, 1730, p. 7-8.

⁴¹ Laura Stanciu, „Studiu introductiv” la Gheorghe Gherontie Cotore, *Istoria despre schismăciia grecilor*, Trnavia, 1746. Ediție de Ioan Gabor și Alin-Mihai Gherman. Note și studiu filologic de Alin-Mihai Gherman. Studiu introductiv, bibliografie selectivă, indici Laura Stanciu. Studiu teologic (Rezumat) Ernst Christoph Suttner. Prefață Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Argonaut, 2006, p. 18-22.

⁴² Ernst Ch. Suttner, *Der Gegensatz des Josif de Camillis im „Catechismus sau învățătură creștinească” und des Gherontie Cotore in „Despre articulusurile ceale de price” zur Lebre und zur Ekklesiologie des Florentiner Konzils*, în vol. *Reconstituiri istorice: idei, cuvinte, reprezentări. Omagiu Profesorului Iacob Mârza*. Coordonator: Laura Stanciu. Editori: Ana Maria Roman Negoii, Tudor Roșu, Alba Iulia, Editura Aeternitas, p. 175-188.

⁴³ Laura Stanciu, *Crises and Identity*, passim; o opinie diferită vezi la Cristian Barta, *Unirea cu Roma: fundamentarea teologico-dogmatică*, p. 75-79.

Apusului [...]”⁴⁴ sau o mărturisire de credință care nu se rezumă la punctele florentine: „[...] mărturisesc toate ce mărturisește Biserica Râmului”⁴⁵.

Concluzii

a) Polemica Apus - Răsărit: episodul transilvan

Tradiția dezbaterilor, polemicilor și confruntărilor dintre răsăriteni și apuseni se transpune și-și află un episod pilduitor în Transilvania anului 1746. Avem modele preluate de neuniți de o parte și de uniți de cealaltă parte. Latinii și grecii deopotrivă se acuzau de „rătăcire de la credința cea adevărată”, fiecare considerând că este deținătorul și păstrătorul „adevăratei credințe strămoșești”. Grecul și latinul își făceau deopotrivă griji asupra șanselor de mântuire ale credincioșilor aparținători celeilalte părți, se excludeau reciproc unul pe celălalt și se autodenominau *pravoslavnic*, adică drept credincios⁴⁶.

Visarion Sârbul, la 1744, e purtătorul, mesagerul unui discurs al elitei răsăritene și nu emițătorul, producătorul acestuia. El doar reia elementele fundamentale și definitorii ale tezei, liniile sale de forță privitoare la „papa ereticul”, anatemizarea tuturor uniților, „inventarea” celei de a treia legi etc. și pune în practică, în teritoriu, tocmai efectele, rezultatele polemicii între latini și greci, argumente invocate și regășibile la Maxim Peloponeziacul. Încadrarea lui Antim Ivireanul în programul editorial anticatolic a lui Dositei al Ierusalimului poate fi făcută tocmai prin publicarea lucrării lui Maxim Peloponeziacul, *Carte sau Lumină*⁴⁷. Poziția și relația lui Antim Ivireanul față de propaganda anticatolică a acestui program este explicit formulată chiar de el la sfârșitul textului⁴⁸. În acest sens poate fi plasat Visarion Sarai în contextul istoriei teologiei. Inițiatorii, promotorii acestei polemici în Transilvania și autorii discursului sunt elitele din mediul monahal unit și neunit. Pe de o parte, neunitul, egumenul Visarion de la Sâmbăta, și pe de altă parte unitul, Gherontie Cotore. Ambii scriau o polemică exclusivistă la adresa celeilalte părți, în 1746.

⁴⁴ Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price*, p. 59.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Maxim Peloponeziacul sau Grecul, *Carte sau lumină*, în BRV, I, p. 371: „Că pentru aciașta și aciașta cărtulue a fericitulu Maximu mulți au vrut să o opréscă să nu să typăréscă, pentru căci grăiaște adevărulu descoperit, doveditu și lămurit; însă au biruitu adevărulu, și au vrutu Domnulu de s-au typărit, întru pomeniré înțelepților și pentru învățatura și întărirea tuturor pravoslavniciloru”. Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price*, p. 34-39.

⁴⁷ Bogdan Murgescu, *Polemică teologică și imperative politice în Țările Române la cumpăna secolelor XVII-XVIII*, în vol. *Țimpul istoriei. Memorie și patrimoniu. În onorem emeritae Ligiae Bârzu*, București, 1997, p. 273-276.

⁴⁸ La Maxim Peloponeziacul, *Carte sau lumină*, f. 105v, la sfârșitul textului, găsim explicit formularea: „Cu ajutorulu Domnului luat-au săvârșitulu/ Aciastă carte vrédnică de Papa ereticulu,/ În luna lui Aprilie în treizeci de zile,/ Era și cursulu aniloru celu dela mântuire/ O mie și șase sute și noaozeci și noao [...]”. Vezi și citatul din nota 46.

Acele lucrări rămân însă în manuscris și au o anumită circulație și deci influență. Cotore se inspiră din zona literaturii Contrareformei, din mediul formativ iezuit, folosind lucrările lui Arcudius, Szent-Ivány, Peichich și Maimbourg, pe linia inaugurată de episcopul unit de Munkacs, Iosif de Camillis (prin *Catehism*, Roma, 1696, editat în limba ruteană în 1698, reeditat la Trnava în 1726). Visarion de la Sâmbăta, de celaltă parte, s-a lăsat influențat de lucrarea lui Maxim Peloponeziacul sau Grecul. Ambele medii, ce au constituit modele pentru cei doi, erau exersate în polemica dintre latini și greci de la sfârșitul secolului al XVII-lea și primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, când eclesiologia și raporturile între cele două Biserici se vor modifica radical⁴⁹. Până la urmă, pentru cei doi călugări ardeleni, preexistența unei polemici și faptul că s-au angajat în ea le-a influențat și le-a putut modifica punctul de vedere, în sensul supralicitării lui, la 1746.

b) Contextul confesional din Transilvania sau despre efectele mișcării lui Visarion Sarai

Cele două Biserici românești din Transilvania s-au ignorat și nu și-au recunoscut reciproc existența până la mijlocul secolului, moment în care nu și-au mai recunoscut canonicitatea, s-au acuzat reciproc și, aș spune simultan, de lipsa ei, angajându-se în confruntare și în luptă deschisă. Transilvania intra și ea, practic și efectiv, în jocul disputelor dintre răsăriteni și apuseni, cu specificul și experiența sa. La jumătatea secolului, prin ezitățile înregistrate, la nivelul discursului identitar, și datorită situației reale, de criză de autoritate, la conducerea Bisericii Unite, situație ce a contribuit major la pierderea poziției dominante a Bisericii Unite printre români aceasta lăsa, așa cum am mai spus, impresia unei corăbii ce se repara din mers, mereu la limită.

Cotore și Visarion sunt doar niște exponenți. Dacă în cazul uniților Cotore va rămâne un singular, prin literatura extremistă, ultramontană pe care dovedește că a frecventat-o și care se reflectă în propria-i lucrare, Visarion Sarai este doar unul dintre exponenții poziției anticatolice. Un alt exemplu este egumenul Visarion, călugăr la o mănăstire transilvană (Sâmbăta), care scria la mijlocul secolului al XVIII-lea o lucrare la fel de polemică, rămasă și aceea în manuscris. Este un manuscris pereche la cel conceput de Cotore, scris de pe aceleași poziții defensive și acuzatoare, venind de pe cealaltă parte a baricadei și având aceleași motivații și obiective. Cu toate că subiectele predilecte ale polemicii, atât la Maxim Peloponeziacul cât și la Petrus Arcudius, Christophor Peichich, Martin Syent-Ivány, rămân cele patru puncte florentine, susținute sau combătute, cu accente suplimentare asupra primatului papal, intransigența

⁴⁹ Ernst Christoph Suttner, *Schisme*, p. 109-117.

ambelor poziții se justifică tocmai prin îndepărtarea de principiile conciliului florentin.

Atât la Maxim Peloponeziacul cât și la Maimbourg sau Syent-Ivány, în manuscrisul neunit de la Sâmbăta al lui Visarion, cât și la Cotore, neunirea modernă își extrăgea argumentele din epoca lui Photios, Cerularie sau Marcu Efeseanul. Este o caracteristică a întregului discurs polemic, unit și neunit, din răsăritul Europei, referitor la trecutul disputelor dintre Apus și Răsărit. Lucrările lui Cotore ca și a lui Visarion de la Sâmbăta sunt mai degrabă rezultate și episoade ale polemicii între răsăriteni și apuseni, și nu efecte ale dezbinării produse de mișcarea lui Visarion Sarai, peregrinul, misionarul. Dar momentul Visarion Sarai a declanșat în Transilvania toată această explozie de atacuri și contraatacuri susținute cu tărie de ambele părți. Dezbaterile este dusă între greci și latini. Visarion Sârbul este doar mesagerul părții răsăritene și ne oferă nouă, perspectiva asupra efectelor produse de această confruntare. Polemica se ducea de fapt între cele două elite, în cazul de față transilvane, Cotore și Visarion de la Sâmbăta. Visarion misionarul, călugărul, monahul, folosește, diseminează producția literaturii ortodoxe preluată în elaboratul lui Visarion de la Sâmbăta, privitoare la „înnoiri”, „a treia lege” etc. Discursul lui Cotore nu e generat de mișcarea lui Visarion, el mai degrabă constată efectele acestei mișcări. Acest discurs este generat și stimulat de dezbaterile din mediul Contrareformei, de polemica din școlile catolice, iezuite, aflată într-un moment al contestațiilor anti protestante și anti ortodoxe.

c) Modelele din literatura catolică.

Influențele dinspre literatura Contrareforme a vremii au fost statornicite în poziții defensive, în urma atacurilor înregistrate de catolici atât din partea reformaților (protestanți), a răsăritenilor, cât și chiar din partea literaturii janseniste. Mișcările anticatolice din Transilvania s-au confruntat cu o literatură catolică exersată în găsirea celor mai credibile și pertinente argumente. Aceasta, alături de context, desigur, a avut un rol determinant, stimulat în geneza lucrării unitului Cotore. Este vorba de un întreg proces, o întreagă operă de inițiere, edificare, consolidare și maturizare a noii doctrine, ce ținea de catolicismul oriental, răsăritean și care se reflecta în mediul catolic transilvan, unde iezuiții au jucat rolul central.

d) Perspectiva politică

Autoritățile locale ca și cele imperiale l-au acuzat pe episcopul unit Inochentie Micu-Klein că ar fi provocat și chiar încurajat mișcările antiunioniste de la mijlocul secolului⁵⁰. Poziția tranșantă și neechivocă a lui Inochentie, în lupta sa de a pune în practică prevederile celei de a doua

⁵⁰ Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 279-280.

Diplome leopoldine în fața Stărilor transilvane, lasă impresia că a fost stimulată și susținută de mișcarea antiunionistă promovată și propagată de discursul anticatolic al elitei ortodoxe. Acesta pune Transilvania în fața unei dileme și anume: exista într-adevăr o loialitate a elitei românești mereu negociată cu puterea politică folosind această stare conflictuală confesională?

Inochentie Micu-Klein a plecat din țară în 1744, nemaiputând să se întoarcă pe scaunul pe care-l părăsise fără voie. Dar, în definitiv, ce putea să mai facă un vlădică, aflat în exil sau chiar la Blaj, când însăși mântuirea enoriașilor săi era afectată? Răspunsul și soluția s-a născut tocmai din această criză. Efectele Unirii s-au convertit în timp în mediul politic și în atmosfera epocii nu s-au lăsat mult așteptate. La îndemnul lui Kollonich, care a îmbrățișat de timpuriu cauza școlarizării românilor, un mare sprijinitor al Unirii, părintele Martin Syent-Ivány, dădea următorul îndemn celor dispuși să adere la Unire: „Prin Unire, puteți spera să vă dați fiii la învățătură în școlile și în seminariile catolice, care sunt sau vor fi înființate în acest scop; aici se va purta grija hranei și celorlalte nevoi ale lor cât timp se vor strădui să învețe, ca astfel să se poată ridica bărbați eminente, care la vremea lor – fie în ordinul bisericesc, fie în cel lumesc – să vă poată aduce servicii vouă, patriei voastre și Bisericii, ba chiar întregii țări și care vor fi de mare folos atât pentru aceasta, cât și pentru voi”⁵¹. Un prim rezultat este chiar generația lui Inochentie Micu-Klein, Petru P. Aron și Gherontie Cotore, toți foști studenți ai lui Martin Szent-Ivány. Generația primilor români școliți în acest centru al catolicismului reflecta deja drumul parcurs de Biserica Unită de la potențial la realitate, de la promisiune la certitudine, în toată activitatea lor de edificare spirituală, intelectuală și instituțională trecută și filtrată prin și de școala catolică superioară. Este generația care a resimțit acut nevoia elaborării unui discurs identitar pentru uniți, un discurs ce își avea originea în nevoia internă de dezvoltare și consolidare a Bisericii Unite, aflată la mijlocul secolului într-un moment de cumpănă.

⁵¹ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*. Traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, Editura Pythagora, 2001, p. 58.

DIE QUELLEN UND DIE BEDEUTUNGEN DER UNIERTEN
UND NICHTUNIERTEN IDENTITÄTSREDE
IN SIEBENBÜRGEN IM JAHRE 1746
Zusammenfassung

Die Studie versucht drei Fragen zu beantworten: 1. *wie sollten Visarion Sarais Prädigten in der Entwicklung der Theologie der Lateiner und Griechen im 18. Jahrhundert eingerahmt werden*; 2. ob – genauso wie zur Zeit des Konzils von Florenz, im Geistes welchens auch die Union der Rumänen vom 1700 gemacht wurde –, die gegenseitigen Vorwürfe zwischen Griechen und Lateiner Mitte des 18. Jahrhunderts auf Unterschiede bezüglich des Glaubens, gegebenfalls der kirchlichen Ordnung basierten und 3. ob die Widersprüche so wichtig wären um die Trennung und den Kampf zwischen Unierten und Nichtunierten in Siebenbürgen Mitte des 18. Jahrhunderts zu rechtfertigen.

Um auf diese Fragen glaubwürdig und mit Argumente antworten zu können, analysiert die Verfasserin die Quellen und Modelle der östlichen und katholischen Literatur der Zeit die sowohl von den Unierten (Gherontie Cotore) als auch von Nichtunierten (Visarion von Sâmbata) in der Debatte die in Siebenbürgen im Jahre 1746, gleich nach der bewegung Visarion Sarais generiert wurde. Die Schlußfolgerung der Analyse ist dass die Tradition der Debatten, der Polemik und der Gegenüberstellungen zwischen östlichen und westlichen eine Beispielgebende Episode in Siebenbürgen im Jahre 1746 gefunden haben. Es gab Modelle die von Nichtunierten übernommen wurden (Maxim der Peloponesier oder der Griechen, *Carte sau lumină*, Snagov 1699), auf der einen Seite und Unierten, auf der anderen Seite (Petri Arcudii, *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in Septem Sacramentorum administratione*, Paris, 1672; Cristof Peichich, *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias [...]*, Tyrnavia, 1730; Martin Szent-Ivány, *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione*, Tyrnavia, 1703). Wie in der Mehrheit der Theorien der Gegenreformation warfen sich die Lateiner (Unierten) und Griechen (Nichtunierten) in Siebenbürgen gegenseitig vor von den richtigen Glauben „abzuweichen“, und jeder meinte das er der Besitzer und Bewahrer des „wahren urväterlichen Glaubens“ ist. Der Grieche und der Lateiner waren beide besorgt über die Chancen zum Erlösen der Gläubigen der anderen Seite, schloßen sich gegenseitig aus und nannten sich selbst *pravoslavnic*, das ist Rechtgläubiger.